

ládája / Uressen van bezárva. / Ha üressen nem vóna, / A kiszére adott vóna.; vagy: *Czibulya Áginak nincs ruhájja, / Nincs is tele a ládájja;* vagy: *Az a híres Balla Örszi / Olyan híres asszony, / Ruhát kértünk a kiszére, / Nem volt embersége.*

2. Ha valaki adott valamilyen ruhát a kiszére, annak a háza előtt ezt énekelték: *Urbán Margitnak van ruhájja, / Tele is van a ládájja;* vagy: *Az a híres Csomó Mári / Ollyan híres asszony, / Ruhát kértünk a kiszére, / Mindgyárt kész volt adni.*

3. Az is előfordult, hogy a faluból valamelyik lány – főleg az idősebb – nem ment kiszét hajtani. Az ilyen ház előtt énekelték az alábbi dalt: *Kovács Kati otthon ül, / A kiszének pentőt sző. / Ha megszövi, megvarrja, / A kiszére ráadja.*

4. Kiénekelték azt a lányt is, akinek már volt vőlegénye, s azért nem ment kiszét hajtani. Ennek a dalnak a szövege így hangzott: *Bugyi Erzsinek tele a ládájja, / A kiszére, a kiszére / Nincs neki ruhájja. / Sej, Erzsi, odavagy, / A Benyus Józsi rabja vagy.*

5. Kiénekelték a kiszehajtók magukat, meg a szomszédos falusi lányokat is. Hiúságukat, tetszeni vágyásukat fejezték ki az alábbi dalocska sorai: *Kelenyei lányok, / Piros tulipánok, / Födemesi lányok, / Földi boszorkányok.* Férjhez menetelükre, szépségükre is gondolhattak a lányok virágvasárnap. A jóslás szerint Pereszlényben az a lány, aki elsőnek vette fel a kiszét, biztosan férjhez ment az év folyamán. Az, hogy a kiszét menyecskének öltöztették, s a rá való legszebb ruhát az új menyecskétől kérték, szintén a férjhez menés óhajával hozható összefüggésbe.

Valószínű, hogy a kelenyeiek is szépségüket, tisztaságukat és ügyességüket akarták biztosítani akkor, amikor a meggyújtott kiszé lángjait sorra átugrották. A szépséget szolgáló mágikus szokások más falvakban is megvoltak. Balogon és Nagycsalomján a ruháitól megfosztott bábút a folyóba dobták, s ezt követően a lányok gyorsan megmosakodtak, hogy szépek és frissek legyenek. Pereszlényben, mikor a víz már jó messzire vitte a patakba dobott bábút, az összes lány mosakodni kezdett. Azért tették ezt, hogy ne legyenek szepölösek.

A kiszéjhajtás szokásaiból tehát arra következtethetünk, hogy ez a dramatikus játék igen fontos szerepet töltött be a falusiak, elsősorban pedig az eladósorban lévő lányok életében.

Csáky Károly

Az újszülöttel kapcsolatos szokások és hiedelmek Makón

Az újszülött és gondozása

Az 1950-es évekig Makón is háznál történt a szülés, amit a bába vezetett le. A múlt század vége óta csak okleveles bábák dolgoztak a városban, oklevelüket az 1884-ben létesített szegedi Bábaképző Intézetben szerezték.

Az újszülött világrajöttékor a bába megvizsgálta, hogy egészséges-e a csecsemő. Egészségére a sírásából, mozgásából következtettek, valamint egyértelmű bizonyíték volt az is, hogy a baba rendesen szopott és aludt.

A makóiak szerint az a szép újszülött, amelyik nem vörös, hanem halvány az arca, van egy kis haja (ha hosszú, még szebb), nem nyúzott, nem lázas, nem kiütéses. Az ő szavaikat idézve: „Olyan rőndös méret. Szép, kerek arca lögyön, tiszta lögyön, ez a szép gyereök. Szép nagy lögyön.” Ha valakinek kopasz gyereke született, tréfásan mondták neki, hogy „biztosan tököt loptál vele, mert kopasz”. Ha göndör hajú az újszülött, arra azt mondták: „bodor, biztos subán csináltátok”.

Az újszülött első fürdetéséhez Makón már nem fűződnek olyan gazdag, mágikus jellegű szokások, amelyekről falvakban még most is lehet hallani. Általánosan ismert hiedelem, hogy ha a gyerek fürösztés közben összeszorítja a kezét, akkor szűkmarkú, fősvény lesz felnőtt korában. Néhány esetben hallottam arról, hogy amikor a bába megfürösztötte a babát, megfogta a két kis lábát, felemelte és rácsapkodott a kis fenekére, miközben azt mondta, hogy „nagyra nőjjél” vagy „nagyot nőjjél! Ákkora légy, mint apád!”

Az újszülött szép fejformájának kialakítására – mint egyik legidősebb adatközlőm emlékezett rá – a bába néhány napig „lapítgatta” a gyerek fejét, hogy „ne lögyön högyös a feje, hanem kerekődjön”.

A gyermek kedvező tulajdonságát a későbbiekben tojással való körülkerítéssel is befolyásolták. Szokásban volt, hogy amikor az anya először vitte valahová a gyermekét, a háziasszony tojást ajándékozott a csecsemőnek. Mielőtt a kisdunnába dugta volna a tojást, a következő szöveg kíséretében körbesimogatta (körülkerítette) a gyermek arcát: „Ilyen szép fehér lögyél, ilyen szép kerek lögyél, soha seplő rajtad ne lögyön, hadd mög az ablakra a legyeknek.” Az ajándékba kapott tojást vagy megették a gyerekekkel, vagy a fűrésztóvizbe ütötték, mert hitük szerint akkor a gyermek nem csattog ki.

Az újszülöttel kapcsolatos teendők közül a legfontosabb a gyermek „mászkos” testének megtisztításán kívül a köldök szakszerű bekötése. A köldök bekötésére köldökfáslit (köldökkötőt, köldökruhát, organtlint) használtak. Makón is szokás volt a leszáradt köldökszinórt eltenni, megőrizni és a gyermeknek hétéves korában a kezébe adni, hogy bontsa ki. A kibontás maga igen szertartásos volt: az asztalt ki kellett tenni az ereszcsgúgásba, a gyereket az asztal alá kellett ültetni, s a déli harangszó zúgása közepette kellett kibogozni a csomót. Ha sikeresen oldja meg a feladatot a gyermek, akkor ügyes, illetve boldog lesz jövendő életében.

Az újszülött testi ápolásán kívül a körülötte végbement cselekvések a gyermek sorsát befolyásolták, valamint a védelmét biztosították. Az egész ország területén ismert hiedelem, hogy szülés után az újszülött és a gyermekágyas anya is számtalan veszélynek van kitéve. Ezek közül a legismertebb a szemverés, de megtalálható a gyermek cserjétől való félelem is. Védelmük érdekében különböző óvó és megelőző eljárásokat kell végezni. Makón is azt tartják, hogy a gyermek a veszélynek elsősorban a gyerekágy időtartama alatt van kitéve. Különösen árthatnak a gonoszok a kereszteletlen gyermeknek. A gyermeket a boszorkányok cserélhetik ki, olyankor, amikor egyedül hagyják. Ez esetben a védtelen csecsemőt könnyen kicserélhetik és az ép, egészséges gyerek helyébe olyan kerül, aki „nem normális”.

A baj megelőzésére különböző mágikus eljárásokat végeztek. Legfontosabbnak tartották, hogy az újszülöttet nem szabad egyedül hagyni. A legbiztosabb védelmet az édesanya közelsége nyújtotta. Ha ki kellett neki menni, és senki sem volt, aki bent maradjon helyette, akkor a seprút odatette az ágyhoz vagy a sarokba állította, mert így „a boszorkán nem tud begyünni”. A gyermekágyas agyát egyesek szúnyoghálóval védték, mások sóval körülhintették.

A cserélt gyermek egyik tulajdonsága, hogy nem beszélt. Tényleges bizonyításként meg kellett szólaltatni. Ez a következőképpen történt: szabadkémény alá tették a gyermeket, adtak neki kisbögret meg nagy kanalat, amire az megszólal: „nem tudom hány évet megértem, de még ilyen nem értem. Nagy kanalat adtak, meg kisbögret”. Ezzel bizonyított lett a csere. A saját gyereket úgy lehetett visszaszerezni, hogy befűtötték a kemencét, az elcserélt gyereket rátették a sütőlapátra, mintha be akarnák vetni. Ekkor visszacserélték a gyereket a sütőlapáról. Másik változat szerint az elcserélt gyereket szenthelyre vivéssel (pl. búcsú) fenyegették, aminek hatására a boszorkány ijedtében visszacseréli a gyereket.

A szemverés különleges helyet foglal el az újszülött egészséges fejlődését veszélyeztető tényezők között. Tünete, ha a gyermek nem tudott aludni, hánykolódott, csak sirt, meg ordított egész éjjel. Ilyen esetben csak kevesen gondoltak arra, hogy a gyerek beteg, első gondolatuk az volt, hogy megverték szemmel és keresni kezdték, hogy ki lehetett az. Bárki megverhette szemmel az újszülöttet, aki meglátogatta a gyermekágyast, de különösen gyanús volt az, akinek erős a tekintete és összeér a szemöldöke. Szemveréshez az is elég, ha a látogató alaposabban megnézi, megdicséri vagy örül neki. Éppen ezért használták a szúnyoghálót, ami az anyát és a babát is eltakarta a látogatók elől. Azt sem engedték, hogy dicsérjék a csecsemőt. Ha valaki mégis azt tette, figyelmeztették: „Ne dicsérd mán, mer majd mögveröd szömmel!”, illetve „aszonták, hogy nem szabad mondani, hogy’ de szép, de aranyos”, mer megveri szemmel”. Ha valaki megnézte a babát, meg kellett köpködni a következő szavak kíséretében: „Pö, pö, nőjjél nagyra! Egészséges légy! Jó legyél!” Akkor nem árthat a gyerekeknek. Az újszülöttet óvták a szemveréstől úgy is, hogy valamit (piros szalagot, gyöngyöt) kötöttek a karjára vagy a homlokát jelölték meg valami erős dologgal. Úgy vélték, mindezek ellenében a látogatók tekintetét.

A megelőző és óvó eljárások ellenére is gyakran vélték úgy a szülők, hogy megverték szemmel gyermeküket. A gyógyítás általános módja a mosdatás volt. Vissza kellett hívni azt az illetőt, akit gondoltak, hogy ártott a gyermeknek és az megmosdatta. A mosdatás legegyszerűbb, legáltalánosabb formájaként ismert, hogy a szemmel verő szájából eresztett, vagy kezébe vett vízzel megmosta a gyermek arcát és pöndöle (inge) aljával megtörölte.

Mindezt tehette csukott szemmel, szó nélkül, de mondhatott is közben valamit. A mosdatásnak ez a formája egy valamikor összetettebb, szertartásos megkötöttségekkel rendelkező gyógy módnak a megkopott, lerövidült változata. Ezzel magyarázható, hogy igen sokféle, apróbb mozzanatban különböző eljárásokról hallottam. Ilyen pl., hogy a pöndöl fonákával kellett megtörülni a gyermek arcát; háromszor kellett elvégezni a mosdatást; szájából eresztett vízzel és az ing aljával bal felől törülni.

A tiszta vízzel való mosdatáson kívül a szemverés gyógyítására szenes vizet is készítettek. A szenet adhatta igazi szén, gyufaszál vagy seprű cirokszálanak elégetése is.

Igen régi a szemverés ráimádkozással való gyógyítása. Kálmány Lajos 1881-ben Szegedről, Szigeti György az elmúlt években Apátfalváról közölte majdnem ugyanazt a szöveget, amelyet én is hallottam Makón. Az emberek és gyermekek gyógyításán kívül ugyanezzel a módszerrel gyógyították a szemmel megvert állatokat is.

Az anya és gyermeke számára is komoly gondot jelentett, ha a csecsemő nyugtalan, nem tud aludni éjszaka. Ennek – a szemverésen kívül – több oka is lehetett. Elmaradozik a gyermek álma, elviszi a boszorkány – tartja a néphit –, ha a pelenkát, csecsemőruhát a szabadban hagyják éjszakára. A gyermekágyast meglátogató is elviheti a gyermek álmát, ha nem ül le. Tilos volt viszont a gyerekágyas ágyára ülni, mert hasonló az eredménye.

A menstruáló nőt általában tisztátalannak tartották. Különösen veszélyes volt az újszülött számára, mert akkor „kicsattog az arca”. Makón is ismert hiedelem, hogy „ha valaki gyermekágyba fekszik, olyan ne menjen, akinek havibaja vót”. Hogyha mégis elment, akkor is mondja meg, úgy, hogy befogja a gyermek orrát és a következő szavakat mondja: „Én is olyan vagyok, mint anyád.” Akkor – mint Szeged környékén általában – azt tartják, hogy nem lesz baja a babának.

A csecsemő ruházata és fekhelye

A terhes asszony a szülés előtt előkészítette a baba kelengyéjét. Az első világháború után általában boltban, készen vásárolták, de előtte maguk készítették az asszonyok. A kelengye az alábbi darabokból állt: kising, rékli (vagy lékli), fékető (fejkötő), különböző pelenkák, kisdunna, dunnahaj, dunnakötő, valamint a köldökruha, a törülő- és fürdetőruhák.

A kelengye elkészítésének meghatározott időpontjával nem találkoztam. Általában két darab, azaz váltás ingecskeje volt a babának. A módosabbak úgy készítették elő a csecsemő ruháit, hogy legyen ünnepi külön, szebb, dúsabb díszítéssel. Szegény családoknál is ügyeltek, hogy a ruha mindig tiszta legyen a gyereken. Az szinte természetes volt, hogy a testvérek egymástól örökölték a ruhaféléket, mint ahogy mondták: „egyik kinyötte, együtt a másik utána”.

A kising kerek nyakkivágású, korccal ellátott, hátul hasított egyenes ujjú ruhadarab volt. Gallérja lehetett „két kis högyös”, amit kihímeztek, vagy készen kapható „caklit” varrtak hozzá. Vagy elől körbefutó, egybeszabott gallért varrtak rá. A díszítése ennek is lehetett slingölt vagy csipkés. A kising ujját is hasonló díszítéssel látták el.

A kisbaba fejére fejkötőt vagy féketöt tettek. Ünnepi alkalmakkor adták rá a gyerekre a díszesebb féketöt, amely lehetett elől fodros vagy a fejtetőn végig húzódó részben szalag, amit mindkét fülnél csokorba kötöttek. A kézzel készített fejkötőt az 1930-as években teljesen kiszorította a gyári készítésű vászon, horgolt és kötött fejrevaló.

A pelena fontos részét alkotta a baba kelengyéjének. Készíthették saját kezűleg is, de gyári termékeket is lehetett kapni. A legszegényebbek gyakran úgy jutottak pelenkához, hogy az asszony otthon „elhasigatott ruhákat” (ing hátát, gyatyaszárát, alsószojnyát). Gyakran használtak színes ruhákat is pelenkának. Általában három fajtájú volt: egy négyszögletes nagy flanelpelena, erre helyeztek egy háromszögbe hajtott, ún. nagypelenkát és felülre helyezték a szintén négyszögletes kispelenkát. Ha összehasonlítjuk a pelenkázás és a pólyázás régi és mai módját, lényeges különbségeket figyelhetünk meg. Régen erősen megszorították a gyermeken a pelenkát, mert azt tartották, hogy így nem lesz görbe, azaz karikás lábú. Ez a pelenkázási mód valószínűleg a múlt század végén még ismert és alkalmazott fászlás mérsékeltőbb változata volt.

A gyermeket 8–9 hónapos koráig pólyázták. Pólyázásra négyszögletes kisdunnát használtak. A rávaló ünneplős kisdunnahaj fehér színű, lekerekített sarkánál 2–3 sor csipke vagy slingelt díszítéssel. A mindennapokon fiúnak kék, lánynak rózsaszín kockás hajat használtak. Pólyázáskor a gyereket úgy helyezték a dunnára, hogy a feje a díszített részre kerüljön. A kisdunna sarkait visszahajtották és a 2–2,5 m hosszú dunnakötővel körültekerték, úgy, hogy a keze is le volt kötve a gyermeknek. Ez a pólyázási mód sokáig fennmaradt, mint azt az 1943-ban készült fénykép is bizonyítja, bár már korábban megjelent a hosszú pólya is.

Amíg az anya gyerekágyban feküdt, az újszülött helye az édesanyja mellett volt, utána kerülhetett csak önálló fekvőhelyre. Ez lehetett „kerekajjú teknő”, bölcső vagy babakocsi. A bölcső öröklődő, értékes bútordarabnak számított. Egy-egy bölcső több nemzedéket is kiszolgált. Ha a baba kinőtt belőle, föltették a padlásra, s ha rokon vagy ismerős kérte, ismét használatba került. Formáját tekintve, vidékünkön mind ringó, talpas bölcsőt szerettek. A legidősebb adatközlők még emlékeztek arra, hogy a bölcső is „kék vót mind, oszt olyan tulipános virágok vótak rajta. A végin, az vót kifestve”, illetve „ki vót festve, úgy mint a ládák”. Ahogy a szoba bútorzata a századfordulótól polgárosult, úgy követte a bölcső is a divat változását: egyszerűbb lett, egyszínűre festették. A bölcső helye az édesanya ágya előtt, illetve a kemence és az ágy közötti részen volt. Szokás volt, hogy a bölcső gombjába, a rácsához madzagot kötöttek, amit éjjel az anya a lábához rögzített. Így, ha szükség volt rá, a lába mozgatásával tudta ringatni nyűgös csecsemőjét. Az 1910-es évektől használatban volt a vesszőkocsi, amit kevesebb csak a jobb módú szülők tudtak megvásárolni.

A szoptatás és hiedelmei

A gyermeket az anya szoptatja. „Ha élelmetes a gyerök, akkor kap rajta” szülés után azonnal. Az előtejről azt tartották, hogy a gyerekek ki kell szopni, mert az takarítja majd ki.

A múlt század végén a magyarok és néhány nemzetiség körében még szokás volt, hogy pogányt nem szoptattak. Egyetlen esetben én is találkoztam ezzel a hiedelemmel, amit úgy mesélt el az egyik legjobb emlékezetű katolikus adatközlőm: „Sok szülő nem szoptatta mög addig, amíg mög nem körösztolódott. Azt az én nagyanyám mondta, hogy hát bizony űk tanyán vótak, de a környékbe nem szoptatták még a gyerököt. ‚Pogánt nem táplálunk. Vigyétök körösztolni, lögyön Isten gyermeke, akkor Isten atta, hát akkor nevejjük föl!’ Hát én nem tudom, tősz-é valamit, nem, így tanítottak. Hát én így tudom.”

A szoptatásnak nem volt rendszere, akkor adtak a csecsemőnek enni, „mikó rítt, mikör éhös vót”. Az 1920–1930-as években már próbálták az anyákat a rendszeres szoptatási idő betartásához szoktatni, de ez nehezen ment. Az egyik idős adatközlő így emlékezett rá: „Ha sírt, akkor szoptattam. Hát gyüttek a nővérek, oszt monták, három óránként. De hát nem bírtam a sírást, hogy a gyerök sírt. Há nem? Hát muszáj vót szoptatni, ez így vót. Osztan hattuk. Ha sírt, akkor szoptattuk. Kigyütt a nővér, oszt montá, három óránként. Ráhattuk, hogy három óránként. Ha sírt, hát muszáj vót. Mert sírt.”

Általában egyéves koráig szoptatták a gyermeket. A szoptatás időtartalmát nagymértékben befolyásolta az a hiedelem, mely szerint amíg szoptat az anya, addig nem esik teherbe. Többen mondták, hogy „Éves, két éves koráig szoptattam. Mer akkor megin állapotom lettem vóna.” Gyakori eset volt, hogy a gyerek vitte a küsszéket és mondta: „Űlj le hamar, szopni akarok”, vagy „anyám adjék didit!”

Ha valakinek terhesség alatt megindult a teje, arra azt mondták, hogy „sok teje lössz, mer mán előre folyik”. Azt tartották az öregek, hogy ha valaki rendszeren szoptat, akkor nem apad el a tej. „Ezelőtt másképp vót, nem féltötte a nép a szépségit” – mondanak véleményt az idős asszonyok, célozva arra, hogy a mai anyák nem vagy nem szívesen vállalják a szoptatással járó következményeket.

Amikor az anya úgy dönt, hogy nem szoptatja tovább a gyereket, fokozatosan vigyázott, hogy ne egyen tápláló ételeket, hogy könnyebb legyen az elválasztás. Az elválasztásnak Makón is az országosan ismert kétféle módját alkalmazták. Vagy elvitték a gyereket valahová, hogy ne lássa az anyját s így eszébe se jutott a tej, vagy bekenték az asszonyok a mellüket valamivel (pl. epe, sós víz), hogy a gyerek forduljon el, undorodjon meg, ne kívánja tovább a tejet. Ezeket a módokat különösen a nagyobb gyerekek esetében alkalmazták. Kisebb gyereknél a tej fokozatos csökkentésével is elérték céljukat.

Az elválasztás nemcsak gyereket, hanem az anyát is megviseli. Általában „mögfékeztek, hogy mit ögyön, hogy a teje ne szaporodjon”. Volt, aki „kámfort tött a kebelibe”, ami fél nap alatt kiszívta a tejet. Ezt nem nagyon szerették az asszonyok, mert a következő gyermekáldás idején is érezte hatását.

Nemcsak az elválasztás, hanem a szoptatás is jelenthetett problémát az asszony életében. Előfordultak betegségek, leggyakrabban a mell gyulladása. Ha nem mentek el orvoshoz, akkor általában „vizes ruhával rakták”, ezzel gyógyították. Másfajta gyógy módja még a fokhagymaszárral, vöröshagymával, valamint szappanos kovással való borogatás. Mindhárom eljárás lényege, hogy siettették a genny megérését és kifakadását. A vöröshagymát megsütötték vagy megforrosították, leveleire bontották és a szép részét ráborították és rákötötték a beteg mellre. A szappanos kovászt is langyosan használták. Langyos lisztbe szappant reszelték, összekeverték pici vízzel és ruhában rákötötték a beteg részre. A gyulladással szembeni gyógyításának többféle módjáról szinte minden asszony tudott. Álljon itt erről egyfajta vélemény: „Vizes ruhával rakták. Meg az orvos kenőcsöt adott rá. Meg babonáskodtak vele, kötöttek rá fokhagymaszárat. Aztat melegen kötötték, hogy érjön mög hamarabb a csúnyaság benne, osztánhat pusztujjon, tisztujjon ki.”

Dr. Markos Gyöngyi

„Remekmunka” és „mesterasztal” Székelyudvarhelyen a XVII–XVIII. században¹

A kötelező vándorlási évek után a céhlegények jelentős anyagi ráfordítással Székelyudvarhelyen is elkészítették *remekmunkájukat*. Ennek mikéntjét több, XVII. század eleji fejedelmi kiváltságlevelé határozta meg.

A csiszármester, a fegyverkovács legénye, hogy fölszabadulhasson, három „tisztességes művet” gyárt: egy szablyát, egy pallost, egy hegyes tört. Ha ezekben hibát fedeznek fel a mesterek, mindenik „vétekért” 1–1 forinttal büntethetik a legényt. A lakatos egy zabolát, egy kengyelvasat; a kovács egy „merő” ásót s egy kapát; a szijgyártó egy fékagyat, egy farmatringot s egy szügyelöt; a nyeregyártó egy „szép cifrás” nyeret; az asztalos egy „cifrás” ládát s egy kaszint készít. A legény gondoskodik a remekművet megvizsgáló két látómesternek a „remekelés” egész időtartamára elegendő borról, étetről.

A fazekasok remeke a XVII. században a következő volt: „Egy parasztkemence mázas formára, egy tisztességes félvedres, kerekszádú korsó, egy tisztességes félvedres fazék hozzávaló fedővel, egy tisztességes 3 éjteles mély tál tisztességesen megmázolva, egy tisztességes 3 éjteles háromlábú lábos, ahhoz való füles fedővel...” Ezeket egy nap alatt

¹A szerzőnek a székelyudvarhelyi céhekben szolgáló inasokról, segédekről szóló írását a Honismeret 1988. 5. számában közöltük (Szerk.).